

مفهوم شناسی قول سدید در تفاسیر قرآنی

سیما طاهارلو^۱

چکیده

زبان، اصلی ترین وسیله ارتباط و انتقال مفاهیم بین انسان ها است. خداوند متعال به سخن گفتن راست و محکم و به دور از فساد تاکید دارد و در قرآن کریم چند نوع گفتار نسبت به مخاطب وجود دارد که از آن جمله آنها قول معروف، قول حسن، قول بلیغ و ... می باشد که این اقوال نیز جانشین قول سدید می توانند واقع شوند، اما قول سدید یکی از مهم ترین واژه های قرآنی می باشد که هم از نظر جهت گیری و هم از نظر مبنا استوار است. تمامی اقوالی که خداوند متعال در قرآن بیان نموده در جهت رشد و سلامت بشر بوده نه در جهت تخریب و نابودی آنها. این تحقیق در نظر دارد با استفاده از روش توصیفی – نقلی با هدف دستیابی به مفهوم اصلی و دقیق قول سدید در تفاسیر قرآنی بپردازد. که در نهایت هرگاه واژه سدید در کنار قول قرار گیرد مقصود از آن کلامی خواهد بود که هم مطابق با واقع باشد و هم لغو نباشد، به عبارت دیگر سخن سالم و استوار باشد که دروغ در آن راه ندارد.

کلید واژه

روابط جانشینی، قرآن، قول سدید، مفهوم شناسی

^۱. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه خواهران الزهرا (س) - خوی.

سخن وسیله انتقال مفاهیم و ارتباط بین افراد انسان می باشد و از جمله برترین استعداد و توانایی خدادادی برای بشر محسوب می شود که هم می تواند در مسیر درست به کار گرفته شود و هم در مسیر باطل. قول سدید که بیانگر اندیشه و کردار راستین بشر می باشد اما اغلب افراد یا بوسیله کبر یا غرق شدن در امور مادی نظیر ریاست و ثروت از به زبان آوردن آن غافل شده اند. سخن گفتن محکم و استوار و بدون پرده در جامعه امروزی بسیار دشوار گشته و کسانی که بخواهند سخن سدید (محکم و استوار) و به دور از فساد و دروغ بگویند به عنوان یک آدم نامتعادل متهم می شوند. لازم است انسان در هر شرایطی که قرار می گیرد سخن محکم و با صلابت بگوید و به راستی آنچه می گوید مطمئن باشد تا از فایده و آثار قول سدید بهره مند شود و مورد رحمت الهی قرار بگیرد. پژوهش پیش رو در صدد آن است که مفهوم دقیق و درست قول سدید، آثار و فواید آن و اقوالی را که می توان به عنوان جانشین برای قول سدید در نظر گرفت مورد بررسی قرار دهد.

برخی از نویسندگان در این زمینه مطالبی را ارائه کرده اند که از جمله آن ها می توان به کتاب عرفان اسلامی، حسین انصاریان، قم، دارالعرفان، ۱۳۹۱ اشاره کرد و مقالاتی نظیر سخن نیکو از منظر قرآن، احمد شجاعی، معرفت، ش ۱۵۲، مرداد ۱۳۸۹ و معنا شناسی توصیفی قول سدید در قرآن کریم، نوشته کریم، مرتضی ساز جینی و دیگران، علمی پژوهش حوزه، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۸ اشاره کرد. اما از لحاظ مفهوم شناسی در تفاسیر قرآنی بررسی نشده است. چپستی و چرایی مفاهیم قول سدید در تفاسیر قرآنی بحثی است که مقاله حاضر در پی پاسخگویی به چنین سوالاتی است و در واقع آیا قول سدید می تواند فایده مشروعی داشته باشد؟ و می توان برای قول سدید جانشین هایی در نظر گرفت؟ از آنجایی که قرآن کریم دارای الفاظی پیچیده با معانی مختلف می باشد نیاز است با علم مفهوم شناسی به بررسی واژگان و الفاظ به کار رفته در آن پرداخته شود.

مفهوم شناسی

قول سدید از ماده "سَدَّ" به معنی "محکم و استوار" و خلل ناپذیر و موافق حق و واقع است.^۱ سخنی است که همچون یک سد محکم جلو امواج فساد و باطل را می‌گیرد و اگر بعضی از مفسران آن را به معنی "صواب" و بعضی به معنی خالص بودن از کذب و لغو یا "هماهنگ بودن ظاهر و باطن" و یا "صلاح و رشاد" و مانند آن تفسیر کرده اند، همه به معنی جامع فوق برمی‌گردد.^۲

سدید یعنی قول صواب و محکم که باطل در آن راهی نیست و از ورود باطل بسته شده است.^۳

قول سدید سخن سالم و به دور از فساد^۴

کلمه سدید از ماده سداد است که به معنای اصابت رای و داشتن رشاد است و بنابراین قول سدید عبارت است از کلامی که هم مطابق با واقع باشد و هم لغو نباشد و یا اگر فایده دارد فایده اش چون سخن چینی و امثال آن غیر مشروع نباشد پس بر مومن لازم است که به راستی آنچه می‌گوید، مطمئن باشد و نیز گفتار خود را بیازماید که لغو و یا مایه افساد نباشد.^۵

قول سدید سخنی است که در آن سستی و لغو و دروغ و نفاق نباشد، سخنی که همچون سدی محکم جلو شک و شبهات و فساد را بگیرد.^۶

السَّدَّ و السَّدَّ: که گفته‌اند هر دو یکی است و نیز گفته شده - سَدَّ - با ضمه حرف (س) دیدار و مانعی است طبیعی ولی - سَدَّ - با فتحه حرف (س) مانعی است ساختگی و مصنوع. اصل - سَدَّ - مصدر است. سَدَّ - به موانع تشبیه شده است مثل: «و جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا و مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا»^۷ که سَدًّا با ضمه حرف (س) هم خوانده می‌شود. سَدَّاء و سَدَد - استقامت و پایداری است. سِدَاد چیزی

۱. بهرام پور، نسیم حیات، ج ۲، ص ۳۳۲؛ حسینی دشتی، معارف معارف، ص ۶۸۳

۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۴۴۷

۳. قریشی، قاموس قرآن، ج ۳، ص ۴۴۷.

۴. قمی، فرهنگ واژگان قرآن کریم، مترجم: غلام حسین انصاری، ص ۱۳۹.

۵. علامه طباطبائی، ترجمه المیزان، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، ص ۵۲۳.

۶. قرائتی، تفسیر نور، ج ۷، ص ۴۱۰.

۷. یس: ۹.

است که سوراخ و یا مرز یک کشور را با آن می‌بندند. و نیز - سِداد - به طور استعاره چیزی است که مانع فقر باشد و نیاز مندی را رفع کند.^۱

قول سدید سخنی است که در آن قصد و نیت حق و راستی باشد. و واژه ی سداد به معنای قصد به سوی حق و سخن به عدل است. چنانکه گویند سدد السهم نحو الرمیة : تیر راست و مستقیم به طرف شکار رفت. برخی از مفسران می گویند مقصود این است که مشرکان را از خوض و بررسی در داستان زینب که درباره آن بدون حق و عدالت سخن می گفتند باز دارد. و لازمه آن برانگیختن به ایناست که در هر موردی سخن به حق و عدالت گویند، زیرا نگهداری زبان و سخن حق، اساس تمام خوبی هاست.^۲

واژگان جانشین قول سدید

قول حسن

یکی از واژگان قول سدید، «قول حسن» می باشد. که مراد از آن با مردم با خوش زبانی سخن گفتن و پرهیز از کلمات زشت نازیبا و ناسزا گفتن است و این ترکیب تنها یکبار در قرآن کریم و در سوره بقره به کار رفته است «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ»^۳ (یاد کنید زمانیکه از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان نیکی کنید و با مردم با خوش زبانی سخن گوید و نماز برپادارید و زکات بپردازید، سپس همه شما جز اندکی از پیمان خدا روی گردانید و شما به طور عادت روی گردان هستید). آیت الله جوادی آملی برای تفسیر آیه مذکور چنین می فرماید که پس از بیان احکام ناظر به شخص یا گروه خاص «و قولوا للناس حسناً» آمده است که با توجه به تعبیر «ناس» به جای اهل کتاب یا مومنان حکمی است مربوط به جامعه بشری اعمال حسن خلق به توده مردم اعم از مسلمان و کافر، و این حکم از احکام روابط بین المللی بوده و در تربیت جوامع انسانی از مهم ترین اصول کلی اسلام است.^۴

۱. راغب اصفهانی، با تفسیر لغوی و ادبی آن از سید غلامرضا خسروی حسینی، ج ۲، صص ۱۹۸-۱۹۹.

۲. طبرسی، ترجمه جوامع الجامع، ج ۵، مترجم: احمد اسیری شاد مهری، ص ۱۵۹.

۳. بقره: ۸۰.

۴. بقره: ۸۳.

۵. جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ج ۵، ص ۳۶۴.

صاحب تفسیر در ادامه می‌فرماید که: مقصود از «حسناً» و قول حَسَن گفتن سخن نیک با مردم است و از مصادیق آن می‌توان به امر به معروف و نهی از منکر اشاره کرد زیرا مراد از سخن نیک، سخنی نیست که حتماً خوشایند دیگران باشد، بلکه هدف آن است که محتوای آن سخن به مصلحت آنان و روش آن مقبول و دلپذیر باشد و اگر از مصادیق قول حسن امر به معروف و نهی از منکر نباشد از لحاظ حکم به آن ملحق است؛ و در جایی که خداوند رحیم و رحمان دستور خشونت نیز می‌دهد در حقیقت احسانی در حق بندگان است و اگر از مصداق قول حسن شمرده نشود تخصیصاً از قول غیر حسن نیز خارج است. مقصود از «قول» در جمله «قولوا...» کنایه از مطلق برخورد است یا قول یا بشر یا عمل: نظیر «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ»^۱ که مقصود و خصوص قول در برابر فعل نیست بلکه مطلق کار است، اعم از گفتار و رفتار. چنانکه مقصود از خوردن مال مردم مطلق تصرف است نه خصوص خوردن، یعنی هنگامی که می‌خواهی با دیگران سخن بگویی جز خیر و نیکی سخن بر زبان جاری نکن و در امر به معروف و نهی از منکر از موازین آن خارج نشو و بر اصل و شرایطی که مد نظر است رعایت کن و در معاشرت یا داد و ستد با مردم محسنانه عمل کن.^۲

در نهایت در وقت سخن گفتن با مردم از هر صنف و طایفه‌ای که باشند باید از قول زشت و سخن نازیبا و کلامی که در آن سبّ و ناسزا و فحش و استهزا و از این قبیل امور شیطانی است پرهیز داشت. احترام به مردم به خصوص برادران مومن از دستور اکید قرآن و پیامبر و ائمه معصومین (علیهم السلام) است جداً باید از سخنی که در غیر مورد حق، قلب کسی را بیازارد و دل بی‌گناهی را برنجاند پرهیز کرد. کلام را باید سنجیده گفت و سخن باید برای طرف مقابل دارای نفع دنیایی یا آخرتی یا معنوی و یا اخلاقی باشد.^۳

قول معروف

یکی دیگر از واژگان جانشین قول سدید، قول معروف می‌باشد که مراد از آن سخنی خوب و شایسته و نیکو می‌باشد که همچنین قولی برای همه مردم شناخته شده است چون تمامی انسان‌ها نسبت به اعمال خوب و بدی که انجام می‌دهند آگاهی دارند بنابراین سخن حق و نیکو را از سخن فاسد و زشت تشخیص می‌دهند. یکی از کاربرد های قول معروف در آیات ابتدایی سوره نساء است.

^۱. قاف: ۱۸.

^۲. جوادی آملی، همان، ج ۵، صص ۳۶۴-۳۶۵.

^۳. انصاریان، عرفان اسلامی، ج ۳، ص ۴۰.

یا می خواهند جلوی ضرری را بگیرند، در حالی که چهره چنین افرادی خیلی زود نمایان می شود و هیچ گونه منفعتی را با قول غیر سدید به دست نخواهند آورد.

علامه طباطبایی دو نتیجه را برای قول سدید بیان می کند: اصلاح عمل و مغفرت ذنوب زیرا که خداوند فرموده: قول سدید بگوئید تا اعمالتان صالح گردد و گناهانتان آمرزیده شود و این بدان جهت است که وقتی نفس آدمی عادت کرد به راستی و به قول سدید و به هیچ وجه آن را ترک نکرد دیگر دروغ از او سر نمی زند و سخن لغو و یا سخنی که از آن برخیزد از او شنیده نمی شود و وقتی این صفت در نفس رسوخ یافت بالطبع از فحشا و منکر و سخن لغو دور گشته در چنین وقتی اعمال انسان صالح می شود و بالطبع از عمری که در گناهان مهلک صرف کرده، دریغ میخورد و از کرده ها پشیمان می گردد و همین پشیمانی توبه است و وقتی توبه کرد و خدا هم در مابقی عمر از ارتکاب گناهان مهلک محافظتش فرمود دیگر گناهان کوچک خیلی فطری نیست چون خود خدا وعده داده که اگر از گناهان کبیره اجتناب کنید ما صغیره هایتان را می آمرزیم» **ان اجتنبوا کبائر ما تهون عنه نکفر عنکم سیاتکم**^۱ در نتیجه ملازمت قول سدید انسان را بسوی صلاح عمل کشانیده و به اذن خدا به آمرزش گناهان منتهی می شود.^۲

امام علی علیه السلام نیز می فرماید: «از دروغ دور شوید که دروغ از ایمان دور است. راستگو بر لبه نجات و کرامت قرار دارد و دروغگو مشرف به افتادن و تباهی در خواری است»^۳.

در نتیجه قول سدید موجب اصلاح انسان و آمرزش گناهان او می شود و اگر انسان قول سدید بگوید خداوند کارهای او را درست خواهد کرد زیرا انسان اغلب سخن غیر سدید می گوید تا کارش سامان یابد در حالی که خداوند فرموده: اگر شما قول سدید داشته باشید خودم کار های شما را درست خواهم کرد.

۱. نساء: ۳۱.

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، ص ۵۲۳.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۸۶، ص ۱۰۳.

نتیجه گیری

زبان عامل ارتباط با دیگران، وجه تمایز انسان با سایر موجودات است. برخی از مفاهیم از وزن و اهمیت بالایی برخوردار هستند که یکی از این مفاهیم با ارزش قول سدید می باشد، قول سدید سخنی محکم و استوار که مطابق با واقع است و دروغ در آن راهی ندارد و برای خدا بر زبان جاری می شود. مفهوم شناسی قول سدید دارای آثار و پیامدهای زیادی می باشد که در آیات قرآنی صراحتاً به آنها اشاره شده است. شناسایی و رعایت چنین قولی موجب آمرزش گناهان و اصلاح اعمال آدمی می شود و چنین شخصی همیشه مورد لطف و عنایت پروردگار قرار می گیرد.

قول سدید رابطه مستقیمی با تقوا دارد، انسان با تقوا در سخنان خود قول سدید را رعایت می کند و به هیچ وجه تظاهر به راست گویی نمی کند، بی تقوایی در سخن گفتن به این نیست که انسان دروغ بگوید شاید سخن راست بگوید ولی بی پایه و بی اساس باشد. قول سدید نگفتن هم بی تقوایی محسوب می شود و اقتضای تقوا سخن راست و محکم می باشد و انسان نه تنها در اقوال بلکه در تمامی حرکات خود چنین قولی را رعایت نماید مخصوصاً هنگام برخورد با یتیمان که پدر خود را از دست داده اند. باید رفتار و برخوردی در شان آنها داشته باشند و به گونه ای عمل نکنند تا موجب ناراحتی آنها شوند.

برای قول سدید جانشین هایی وجود دارد که از لحاظ مفهومی بسیار نزدیک با این قول هستند همچون قول معروف، حسن، بلیغ و... یعنی قول سدید با معانی مختلف در کارکرد های دیگر نیز به کار می رود در نهایت ارزش و اعتبار این قول به قدری در نزد خداوند متعال بالاست که به صورت های مختلف و در سوره های جداگانه به آن بارها و بارها اشاره نموده است.

منابع و مآخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

۱. انصاریان، حسین، **عرفان اسلامی**، ویرایش: محسن فیض پور، محمد جواد صابریان، قم، دار العرفان، ۱۳۹۱.
۲. بهرام پور، ابوالفضل، **تفسیر نسیم حیات**، قم، آوای قرآن، ۱۳۹۲.
۳. جوادی آملی، عبدالله، **تفسیر تسنیم**، ج ۱۷، محقق/تنظیم: حسین اشرفی و عباس رحیمیان، قم، مرکز نشر اسرا، چاپ پنجم، ۱۳۶۹.
۴. _____، _____، ج ۵، محقق/تنظیم: علی اسلامی، _____، چاپ سوم، ۱۳۸۵.
۵. حسینی دشتی، سید مصطفی، **معارف و معاریف**، موسسه فرهنگی آرایه، تهران، اول (ویرایش چهارم)، ۱۳۸۵.
۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد بن فضل، **المفردات فی غریب القرآن**، مترجم/محقق: غلامرضا خسروی حسینی، انتشارات مرتضوی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
۷. طباطبایی نسب، محمد رضا، **تفسیر نفیس**، تهران، نور الاثمه (ع)، ۱۳۸۷.
۸. طباطبایی، محمد حسین، **تفسیر المیزان**، مترجم: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سی و هشتم، ۱۳۹۵.
۹. طبرسی، فضل بن حسن، **جوامع الجامع**، ترجمه: احمد اسیری شادمهری، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۷۴.
۱۰. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۷.
۱۱. قرشی، علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران، دارالکتب اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۲. قمی، عباس، **فرهنگ واژگان قرآن کریم**، مترجم: غلامحسین انصاری، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، چهارم، تابستان ۱۳۹۰.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، بیروت، عارف مطبوعات، ۱۴۱۱ ق.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶.

مقالات

۱. سازجینی مرتضی، علوی مهر حسین؛ موسوی، سید محمد؛ معنا شناسی توصیفی قول سدید در قرآن کریم، علمی پژوهشی، شماره ۷۸، تابستان ۱۳۹۸.